

Keren Blankfeld

AUSCHWITZIN
rakas-
tavaiset

TOSITARINA MAHDOTTOMASTA RAKKAUDESTA

Suomentanut Ari Vöntänen

LIKE

F I L I FINNISH
LITERATURE
EXCHANGE

Kirjallisuuden vientikeskus FILI on tukenut tämän kirjan kääntämistä.

Englanninkielinen alkuteos: *Lovers in Auschwitz – A True Story*

Copyright © 2024 by Keren Blankfeld

Published by agreement with The Gernert Company, New York
and Licht & Burr Literary Agency, Copenhagen

Suomenkielinen laitos

© Like Kustannus / Kustannusosakeyhtiö Otava 2024

LIKE

Like Kustannus

Helsinki

www.like.fi

ISBN 978-951-1-48459-2

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2024

*Isoäitieni Helenan ja Ziporan
ja isoisäni Eliezerin muistolle*

Vanhemmilleni Desiréelle ja Maxille

SISÄLLYS

<i>Kirjoittajan huomautus</i>	9
<i>Välisoitto</i>	11

I OSA: Alkusoitto

1. ”Pikkujuttuja”	15
2. Aikakauden loppu	29
3. ”Hän bluffasi”	40
4. ”Heitä ei voita kukaan”	46
5. Juutalainen koodeksi	56
6. ”Mene sinä”	67

II OSA: Aaria

7. Tavallinen rakkaussuhde	81
8. ”Jumala on kanssamme”	113
9. Numerokirja	127

III OSA: Duetto

10. Hirttäjäiset	149
11. Yhteisymmärrys	157
12. ”Sinä olet kälyni!”	173
13. Orkesteritytöt	179
14. ”Ilta kuunvalossa”	192
15. ”Me soitamme”	197
16. ”Kauan eläköön Puola”	207

17. ”Älä anna periksi”	218
18. ”Aina eteenpäin”	227

IV OSA: Välisoitto

19. ”Olette vapaita!”	237
20. Valkoinen tähti	245
21. ”Olemmeko me vapaita?”	257
22. Pikku-Davey	262
23. ”Miten olet vielä elossa?”	269
24. Esimerkki muulle maailmalle	280

V OSA: Kadenssi

25. ”Selviytymisen yksinäisyys”	291
26. ”Tuo on amerikkalainen”	303
27. ”Oikeanlainen matkalippu”	312
28. ”Kysy mitä tahansa”	318
29. Eikö elämä olekin outoa	330
Epilogi	335
<i>Zippin matkan kartta 1935–1946</i>	344
<i>Davidin matkan kartta 1935–1945</i>	345
<i>Kiitokset</i>	347
<i>Huomioita lähteistä</i>	353
<i>Lähteet</i>	359
<i>Kuvalähteet</i>	408
<i>Hakemisto</i>	411

KIRJOITTAJAN HUOMAUTUS

Tämä on tietokirja, joka perustuu laajoihin haastatteluihin, suullisiin lausuntoihin, asiakirjoihin ja sekä julkaistuihin että julkaisemattomiin muistelmiin. Osana taustatutkimusta sain mahdollisuuden haastatella David Wisniaa useita kertoja alkaen vuodesta 2018 ja päättyen vähän ennen hänen kuolemaansa vuonna 2021. Ikävä kyllä Helen ”Zippi” Tichauer oli jo edesmennyt, kun löysin hänen tarinansa. Hän jätti jälkeensä kymmeniä lausuntoja ja yhden äskettäin löydetyin muistelmakäsikirjoituksen (ks. Huomioita lähteistä). Zippi ei koskaan maininnut suhdettaan Davidiin näissä virallisissa haastatteluissa eikä kirjoituksissaan, vaikka puhuikin siitä toisinaan uskotuilleen. Sen vuoksi useimmat näille sivuille kirjatut kuvaukset Zippin ja Davidin kohtaamisista perustuvat enimmäkseen minun ja Davidin keskusteluihin. Niihin kuuluu lyhyitä, kursivoituja osia, joissa olen yrittänyt herättää heidän suhteensa henkiin eri tavalla kuin muussa kerronnassa. Loppuviitteissä on kontekstia lähteiden käytölle. Lainausmerkkien väliset sanat ovat suoria lainauksia, missä niitä onkin.

***H**e näkivät toisensa ensimmäisen kerran Saunalla vaatekasojen keskellä. Ilma oli paksua ja kuumaa, he olivat yhdessä niistä harvoista paikoista, jotka antoivat lämpöä Puolan armottomassa talvessa. Täällä työläiset upottivat vaatteita höyrykattiloihin ja katselivat savun nousevan ikkunan ulkopuolella. Täällä, käytettyjen, likaisten vaatteiden keskellä, poika ja tyttö tapasivat toisensa.*

Poika oli seitsemäntoista. Hänellä oli kaljuksi ajeltu pää ja pyöreät kasvot. Kaikesta tuolimatta hän oli suhteellisen hyvin ravittu. Hänen raidallinen univormunsa oli siisti ja ehyt – ja puhdas. Ehkäpä siinä oli osa hänen viehätystään: hän erottui joukosta. Raitojen maailmassa ei ollut tarkoitus erottua. Piti elää sääntöjen mukaan, sulautua joukkoon kuin katoamaisillaan oleva varjo.

Joinakin öinä poika herätettiin puisesta punkastaan laulamaan. Hänen tenoriäänensä oli kaunis, oopperamainen. Kerran hän oli kerännyt sillä yleisöä kotikaupungissaan. Täällä hän oli yhä soololaulaja, edelleenkin eräänlainen tähti.

Kun tyttö ilmaantui paikalle, poika pystyi miltei unohtamaan, missä oli. Tytön näkeminen antoi hänelle jotakin, mitä odottaa. Tyttö oli hiukan alle 150-senttinen, pikkuinen mutta jämäkkä, ja hänellä oli lihaksikkaat jalat ja leveät, kulmikkaat kasvot. Niitä kehysti pähkinänruskea tukka, joka oli vasta kasvamassa pidemmäksi. Kaukaa katsoen tyttö vaikutti vaatimattomalta ja helposti ohitettavalta. Läheltä hän oli kaikkea muuta. Tytön silmät – ne olivat ruskeat niin kuin pojankin – olivat syvällä päässä, terävät ja

valppaat, mutta hänen hymynsä oli luonnollinen. Tyttö liikkui itsevarmasti, mikä oli harvinaista siinä ympäristössä.

Poika katsoi tyttöä ja tunsi sydämensä tykyttävän.

Tyttö katseli häntä.

Tytön katse viipyili. Poika oli siitä varma.

Täällä oli helppoa unohtaa, että vanha maailma oli yhä olemassa. Maailma, jossa oli mahdollisuuksia ja lupauksia halusta.

Kun poika näki tytön, hän muisti.

Tytön ei olisi pitänyt olla täällä, alueen miesten puolella. Ja siltikin hänelle oli tullut tavaksi mennä paikkoihin, joissa hänen ei olisi kuulunut olla.

Tyttö oli kahdenkymmenenviiden ja tiesi, mitä halusi. Hän oli ollut sellainen jo pikkutyttönä eikä ollut muuttunut myöhempinä vuosina. Hänestä oli tullut korkeintaan sinnikkäämpi.

Hän ei kuitenkaan uskonut, että tarpeettomia riskejä kannatti ottaa. Hän kaipasi rakennetta ja järjestystä, logiikkaa ja järkeä tässä kaaoksen maailmassa. Mutta tämä paikka sai ihmisen tekemään mitä vähiten odotti. Se sai hengenvaaralliset riskit vaikuttamaan järkeviltä. Se saattoi johtua siitä, että täällä mikään ei ollut järkevää.

Tytöllä oli oma pakokeinonsa – hänen taiteensa – mutta siltikin hän oli yksin. Huoneen toisella laidalla seisovalla pojalla oli miellyttävät kasvot. Poika vaikutti kiltiltä ja innokkaalta. Jokin pojassa sai tytön haluamaan palata, teki hänestä uhkarohkean.

Oli talvi Birkenauissa, Auschwitzin suurimmassa ja tappavimmassa leirissä.

I OSA

ALKUSOITTO

LUKU YKSI

”Pikkujuttuja”

Rosa Spitzerin piti synnyttää vallankumouksen kourissa. Oli lokakuun alku vuonna 1918, ja tavallisesti niin hiljaiset kadut hänen asuntonsa ulkopuolella Pressburgissa kuhisivat kuin sähköistyneinä: slovakialaiset sotilasjoukot palasivat kotiin sodasta. Kitkerät tuulet pörröttivät kaupungin tammipuita ja rauduskoivuja, hyinen syysilma ennakoi ankaran talven tuloa.

Tummatukkainen Rosa ei oikein voinut muuta kuin pysytellä sisällä, eikä se johtunut pelkästään säästä. Kun suuri sota päättyi, Itävalta-Unkarin valtakunta alkoi hajota, ja jotkut slovakki-sotilaat, jotka jo pitkään olivat paheksuneet elämistä Unkarin tosun alla, palasivat Pressburgiin kantaen vihaa, joka oli hautunut yli monen sukupolven. Tultuaan kaupungin keskustan mukula-kivikaduille he ryöstelivät kauppvoja ja ravintoloita. Mellakoitsijat syyttivät Itävalta-Unkaria tyranniasta ja alistamisesta ja rynnäköivät armeijan vankiloihin vapauttamaan vankeja, joista useimmat olivat tavallisia rikollisia, jotta nämä liittyisivät heihin ja taistelisivat kaupungin hallinnasta.

Rosan kahdeskymmenesensimmäinen syntymäpäivä tuli ja meni, ja laskettu aika oli lähellä. Hänen ikkunansa ulkopuolella jännitteet kasvoivat. Muutkin kuin slovakialaiset nationalistit oli-

vat kiinnostuneita itsenäisestä valtiosta. Saksalaiset, jotka olivat pitkään olleet etnisenä vähemmistönä alueella, unelmoivat jo ”kansallisesta uudelleensyntymästä”.

Joka puolella Eurooppaa antisemititit syyttivät vastoin-käymisistä juutalaisia, joita oli pitkään pidetty syntipukkeina menetyksille ja kärsimyksille. ”Juutalaiset alas!” huusivat jotkut slovakiveteraanit ja syyttivät juutalaisia naapureitaan provokaattoreiksi, vakoojiksi ja agitaattoreiksi, jotka olivat magyaarien eli unkarilaisten asialla. He syyttivät juutalaisten kauppvoja ja liikkeitä palamaan joka puolella kaupunkia. Samaan aikaan moni magyaari syytti juutalaisia sotilaallisesta tappiosta ja toiset taas sodasta hyötymisestä. Rosa, hänen aviomiehensä Vojtech ja heidän syntymätön lapsensa kuuluivat niihin, joiden kuolemaa toivottiin ääneen kaduilla.

Marraskuun kymmenentenä Rosa lopulta synnytti tyttären, Helen Ziporan. Perhe kutsui häntä Hilankaksi, mutta ajan mittaan lapsi itse piti enemmän toisesta nimestään tehdystä lyhennelmästä: hänestä tuli Zippi. *Zipora* tarkoittaa heprean kielessä lintua. Zippi, joka äännettiin ”tsippi” toi mieleen liikkeen ja oli enemmän kuin sopiva maailmaan, jonka ääriviivat alkoivat hämärtyä.

Kun Zippi oli kolme kuukautta vanha, suuressa sodassa taistelleet Tšekkoslovakian vapaaehtoisjoukot, jotka olivat päättäneet rakentaa liittovaltion, saapuivat Pressburgiin konekiväärein ja pistimin aseistautuneina. He ottivat tähtäimeensä saksalaisista ja magyaareista muodostuneen sosiaalidemokraattien joukon, joka vastusti uutta kansakuntaa. Seitsemän mellakoitsijaa kuoli.

Sitten saatiin armahdus.

Kun Zippi täytti vuoden, Pressburgia ei enää ollut olemassa. Kaupungin nimi oli nyt Bratislava, ja se oli osa uutta, Tšekkoslovakianimistä itsenäistä valtiota. Saksalaiset ja magyaarit pysyivät vähemmistöinä, ja molempien nationalistiset pyrkimykset olivat kuin kyteviä kekäleitä heti kaupungin kuoren alla. Slovakian kansan-

puolueella, joka halusi Slovakialle autonomian, oli vaikutusvaltaa. Bratislavan juutalaiset saivat toistaiseksi elää rauhassa.

Uuden perustuslain merkittävimpiin vaikutuksiin kuului, että tšekistä tuli maan virallinen kieli. Sitä ennen asukkaat olivat puhuneet slovakiaa ja saksaa. Zippi puhui edelleen kotonaan äidinkieltään saksaa, mutta osasi sujuvasti myös unkaria ja slovakiaa ja opiskeli koulussa ranskaa ja hepreaa.

Zippin lapsuus oli idyllinen. Helteisinä kesäpäivinä hän paislatteli auringossa Tonavan törmillä ja oppi uimaan kolmekymmentä metriä pitkässä joenpoukamassa, jossa oli luonnon-sorapohja. Viileämpinä kuukausina hän patikoi Matala-Tatran vuoristopoluilla ja veneili Bratislavan linnan lähellä.

Naapureihin verrattuna Zippin keskiluokkainen perhe oli pieni – monille kasvoi viiden tai kuuden lapsen katras. Vanhempiensa lisäksi Zippillä oli vain veljensä Sam. Melkein neljä vuotta sisartaan nuorempi Sam oli syntyjään ärhäkkä ja perinyt isältään V:n muotoisen hiusrajan ja suuret, uteliaat silmät.

Heidänkin perheensä olisi saattanut kasvaa, mutta kun Zippi oli kuuden ja Sam kolmen, Rosa sairastui. Spitzerit lähtivät kahden tunnin matkan päähän Bratislavan pohjoispuolelle loma-kohteeseen, jonka luonnonlähteiden uskottiin parantavan reuma-vaivoja. Se oli laaja kategoria, johon Rosan sairaus tässä vaiheessa tuntui sopivan. Zippillä oli yllään uimapuku ja hänen tumma tukkansa oli vedetty kahdelle tiukalle nutturalle pään kummallekin sivulle, kun hän istui hiekkasärkälle ja katsoi kameraan silmät sirrillään. Tyttö oli hoikka ja siro ja hän hymyi epäröiden, melkein pä irstäen niin kuin olisi aavistanut tulevat tragediat.

Kun tuberkuloosi iskee, ensimmäiset oireet saattavat olla lieviä. Sairastuneella voi olla viluinen ja nääntynyt olo. Joskus kehoa kolottaa. Vasta kun sairastunut alkaa sylkeä verta, sairauden laatu selviää. Usein sairastuneet joutuvat vuoteenomaksi eivätkä pysty tekemään pienimpiäkään asioita, jo muutama askel pienen huoneen poikki verottaa voimia.

Spitzereillä ei ollut paljonkaan vaihtoehtoja. Antibiootteja ei vielä ollut. Itäisen Euroopan kaukaisille maille oli kuitenkin ilmestynyt parantoloita, muodikkaita paikkoja sairaiden sijoittamiseksi ja heidän tuskiansa lievittämiseksi.

Niin 28-vuotias Rosa meni parantolaan kuvauksellisen Korkea-Tatra-vuoriston sopukkaan. Siellä hän sai hengittää kirpeää ilmaa ja syödä ravitsevaa ruokaa. Mutta mikä tärkeintä, siinä ympäristössä hänen sairautensa ei leviäisi mihinkään ennen kuin surmaisi emäntänsä.

Rosan sairaus heitti hänen perheensä syöksykierteeseen. Vojtech suri liikaa pystyäkseen huolehtimaan itsestään, puhumattakaan kahdesta lapsestaan. Sam oli niin pieni, ettei ymmärtänyt äidin lähdön seurauksia. Siltikin hänen oli mahdotonta olla tunteematta, että häneltä oli viety jotakin monumentaalisen suurta ja että hänen elämänsä oli muuttunut ikuisiksi ajoiksi. Zippi oli pikkuvanha kuusivuotias ja yksin tilanteessa, jonka on täytynyt tuntua hämmentävältä ja pelottavalta. Äiti oli poissa ja lisäksi isä joutui lujille.

Mutta koska oltiin 1920-luvun Tšekkoslovakiassa, oli tavallista, että lähellä asui sukulaisia, jotka auttoivat korjaamaan katastrofin aiheuttamia tuhoja. Niin Zippin ydinperhe hajosi. Hän muutti asumaan äitinsä vanhempien luokse samalla käytävällä, jossa isän asunto oli. Kolmevuotias Sam lähetettiin toiseen rakennukseen isän vanhempien luo. Zippin ja Samin pieni perhe siroteltiin ihan tuosta vain kuin tuhkat jokeen.

Vuonna 1927 Rosa menehtyi tuberkuloosiin oltuaan yli vuoden poissa kotoa. Zippin isoäiti Julia Nichtburger yritti parhaansa mukaan täyttää tyhjiön. Pienikokoinen ja vaatimaton Julia oli ahkera työntekijä, jolla oli ohuet huulet ja posket lommolla. Hän suri vielä vanhimman tyttärensä kuolemaa, kun päätti omistautua tyttärensä tyttärestä huolehtimiselle. Julian aviomies, Zippin iso-isä Lipot Nichtburger, oli tuikeakatseinen ja hymytön antiikki-

kauppias, joka jätti lasten kasvattamisen Julialle. Pariskunta oli tottunut siihen, että kädet ja koti olivat täynnä töitä, mutta Rosan kuollessa seitsemän heidän lapsistaan oli jo lähtenyt perustamaan omia perheitään eli kotipesä oli melkein tyhjä.

Yksi poika oli vielä jäljellä, Julian ja Lipotin nuorimmainen Leo. Eno oli melkein kymmenen vuotta Zippiä vanhempi ja esitti hurmaavan sijaisveljen roolia. Kahdeksantoistavuotiaalla Leolla oli laaja ystäväverkosto ja paljon harrastuksia. Hänellä oli myös tulevaisuudensuunnitelmia, jotka pitivät hänet kiireisenä ja lopulta veivät hänet kauaksi Bratislavasta ja nuoresta puoli-orvosta sisarentyttäreästään, joka totutteli yksinäisyyteen jo kahdeksanvuotiaana.

Zippin isä Vojtech oli 35-vuotias leski – ja sellainen ei käynyt laatuun. Vuoden sisällä Rosan kuolemasta Julia Nichtburger otti asian puheeksi surevan vävypoikansa kanssa. Hän sanoi, että Vojtechin oli aika mennä elämässä eteenpäin, etsiä mukava nainen ja avioitua uudelleen. Eihän Vojtech tästä enää nuortuisi eikä tosiaankaan tekisi itselleen ja lapsilleen palvelusta olemalla yksin. Julia oli elänyt tarpeeksi pitkään tietääkseen, että oli tärkeää ymmärtää käytännön asioita.

Vojtech otti anoppinsa sanat vakavasti. Hän oli huippuluokan räätäli, jolla oli ulkonevat korvat, taakse kammattu tukka ja huolellisesti trimmatut tummat viikset. Kahden vuoden sisällä Rosan kuolemasta Vojtech oli mennyt uusiin naimisiin. Vuonna 1929 pariskunta sai pojan ja neljä vuotta myöhemmin toisen.

Perhettä sekoitettiin taas. Sam, joka nyt oli melkein seitsemän, muutti isänsä uuden perheen luo. Aikuiset sopivat, että kymmenvuotias Zippi jäisi Julian ja Lipotin luokse. Zippi, isä ja Sam asuivat nyt saman katon alla, mutta eri asunnoissa saman käytävän varrella. Heidän suhteensa ei enää palannut ennalleen. Sam tunsi olevansa ulkopuolinen kahden vauvaikäisen velipuolensa seurassa, ja Zippi kärsi hylätyksi tulemisen tuskaa

itseksensä. Paras lääke, jonka sisäruokaset löysivät, oli keksiä jatkuvasti tekemistä.

Nichtburgerit kokoontuivat viikoittain Julian olohuoneeseen kuuntelemaan yksityiskonsertteja. *Hausmusik* oli alun perin saksalainen perinne, joka oli suosittu länsieurooppalaisissa älymystöperheissä. Jousikvartetti esitti operetteja, eno soitti mandolaa, toinen mandoliinia, ja naapuri soitti kitaraa. He esittivät sävellyksiä itävaltaunkarilaisen Franz Léharin tuotannosta aina unkarilaisen maestron Emmerich Kálmánin musiikkiin.

Zippi tahtoi mukaan. Hän osasi soittaa pianoa, mutta häikäisi mandoliinista. Leo-eno ehdotti, että Zippi alkaisi soittaa sitä. Zippi rakastui soittimeen heti, kun näppäili sen kieliä. Mandoliini oli kompakti soitin, täydellinen pienikokoisen soittajan sormille ja helppo kuljettaa, ja sen sointi oli hienostunut ja miellyttävä mutta yllättävän vahva. Leo-eno esitteli Zippin italialaiselle opettajalleen, ja perfektionistina tyttö heittäytyi harjoittelemaan.

Muutaman kuukauden päästä opettaja pyysi Zippiä liittymään mandoliiniorkesteriinsa ainoaksi lapseksi aikuisten keskelle. Jacques Offenbachin säveltämän *Orfeus manalassa* -operetin suosittu alkusoitto oli monien suosikki, elegantisti sovitettu sävellys, jonka hienovaraiset soolo-osuudet rakentuvat leikkisästi laukkaavaksi cancaniksi. Orkesteri esiintyi paikallisella radioasemalla, eri puolilla kotikaupunkiaan ja lähipaikkakunnilla.

Talvisin lämpötila putosi nollan alapuolelle ja tummalta taivaalta laskeutui valkea hiutaleparvi, joka peitteli kaupungin lumella. Kun juutalaisyhteisö kulki kaduilla naamiaisasuissa *purim*-juhlaa viettäen, Leo-eno ja Zippi mandoliineineen lähtivät suorittamaan tehtävää. He koputtivat ystävien oviin ja soittivat juutalaisia lauluja – musiikkia, jota mandoliiniorkesteri ei koskaan soittanut. Heillä oli mukanaan sininen laatikko, jollainen oli tuttu näky sionistijuutalaisten parissa ja johon kerättiin lahjoituksia maan ostamiseksi Palestiinasta. Kun he palasivat kotiin, laatikko oli täynnä.

Tämä ei tarkoita, että Zippi tai hänen sukulaisensa olisivat olleet erityisen omistautuneita juutalaisuudelle. He olivat varttuneet Zámocká-kadulla lähellä Bratislavan keskustaukiota, aika lähellä Tonavaa. Jos he olisivat halunneet harjoittaa uskontoaan, Zámocká-kadun synagoga, 1800-luvulla rakennettu maurilainen temppele, olisi ollut vain lyhyen kävelymatkan päässä. Mutta Sam ja Zippi eivät käyneet jumalanpalveluksissa, jos vain saattoivat niiltä välttyä. Zippi pistäytyi synagogassa kerran vuodessa lausumassa äidilleen *kaddishin*, surevan rukouksen. Sam pelasi mieluummin jalkapalloa viikonloppuisin.

Vaikka perhe ei ollut uskonnollinen, sionistinen se oli. Leo-eno oli Hashomer Hatzairin omistautunut jäsen. ”Nuoret vartiomiehet” oli sionistinen järjestö, jolla oli Euroopassa, Pohjois- ja Etelä-Amerikassa ja Palestiinassa noin 70 000 jäsentä. Ryhmä oli juurtunut Puolaan ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa, kun monet nuoret, maalliset juutalaiset olivat törmänneet ammatillisiin, koulutuksellisiin ja sosiaalisiin esteisiin yrittäessään mukautua puolalaiseen elämäntapaan. Järjestöstä tuli merkittävä Puolan ja Ukrainan sodan aikana, kun yli satatuhatta juutalaista tapettiin ja kuusisataatuhatta joutui pakolaiseksi yli tuhannessa pogromissa eli tiettyyn rodulliseen tai uskonnolliseen ryhmään kohdistuvassa verilöylyssä.

Leo-eno esitteli Zippin ja Samin ryhmälle, jonka tehtävänä oli valmistella jäseniään lähtemään Palestiinaan. Sisarukset eivät kuitenkaan piitänneet dogmaattisista luennoista eikä kumpikaan tavoitellut sionistijohtajan asemaa. Zippi ja Sam olivat mukana retkien ja hauskanpidon vuoksi. Ryhmän jäsenet patikoivat, urheilivat ja liikkuvat luonnossa.

Zippin elämä oli hyvää. Vaikka hänellä oli ikävä äitiään ja vaikka hän tunsu usein olevansa lapsi aikuisten joukossa, hän ei nähnyt konflikteja, tuntenut vihamielisyyttä tai kokenut rajoituksia. Toistaiseksi hän oli turvassa ja vapaa.

Teini-iässä Zippi haaveili tulevansa kasvitieteilijäksi. Hän rakasti luontoa ja ajatteli analyttisesti. Julia antoi Zippin ymmärtää, että tämä voisi tehdä mitä vain tahtoisi. Uuden Tšekkoslovakian perustuslaki teki naisista poliittisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti tasa-arvoisempia. Tärkeää oli, että koulutusta oli helpompi saada. Julia toivoi, että Zipille olisi hyötyä vapauksista, jollaisia edeltäneillä sukupolvilla ei ollut.

Paras paikka opiskella kasvitiedettä oli Määri. Suurin osa alueen väestöstä muodostui noin kolmesta miljoonasta sudeettisaksalaisesta, jotka asuivat lähellä Pohjois-Tšekkoslovakian rajaa. He olivat jo pitkään haaveilleet omasta kansallisvaltiostaan. Vuonna 1933, kun Zippi oli neljäntoista ja Hitleristä tuli valtakunnankansleri, sudeettisaksalaiset ottivat avosylin vastaan kansallissosialismin ja puolueen evankelioimat antisemitistiset kielikuvat. Hitlerin radikaali äärioikeistolainen natsipuolue vei Saksan kansalaisuuden ja lehdistön kanssa tekemisissä olemisen juutalaisten ulottumattomiin. Saksan juutalaisten kauppvoja alettiin boikotoida kansallisesti ja juutalaiset poistettiin saksalaisista yliopistoista.

Niinpä Zippin kasvitieteen opinnot Määrissä eivät sittenkään alkaneet eivätkä puheet uusista vapauksista olleet kovin realistisia. Sen sijaan Julia valmisteli tyttärentytärtään avioliittoon. Zippi otti urheasti haltuun napinompelemisen, ruoanlaiton ja siivoamisen opit. Hän ei kuitenkaan ollut perusasioihin tyytyvää sorttia vaan opetteli myös koruompelemaan pikkutarkasti sekä piirtämään ja maalaamaan.

Eräänä päivänä se sitten iski Zippiin: hänen kutsumuksensa. Hän käveli erään ateljeen näyteikkunan ohi ja näki naisen suunnittelemassa mainostauluja. Zippi pysähtyi, astui sisään ja pyysi saada tavata paikan omistajan. Hän halusi tietää enemmän siitä, mitä tuo nainen teki. Zippi sai kuulla, että ateljeessa tehtiin mainostauluja elokuvateattereille, pankeille, näyttelyille ja markkinoille. Työntekijät valmistivat lasikirjaimia ja suunnittelivat

kylttejä. No, *tämähän* oli jännää. Zippi oli hyvä käsistään ja piti taiteista. Hän oli löytänyt uransa.

Zippi ei mielellään hukannut aikaa, joten hän ilmoitti omistajalle ryhtyvänsä tälle harjoittelijaksi. Zippi tekisi ahkerasti töitä – hän opettelisi käyttämään työkaluja ja väriyhdistelmiä ja suunnittelemisen ja kuvioinnin saloja ja läpäisisi vaaditut kokeet liput liehuen. Omistajalla ei olisi mitään menetettävää. Mies kieltäytyi silti. Graafinen suunnittelu ei ollut naisten työtä, hän sanoi. Näyteikkunassa puuhaili omistajan vaimo, muita naispuolisia alaisia ei ollut.

Zippiä ei työntekijöiden demografia kiinnostanut. Hän tahtoi oppia graafista suunnittelua. Hän vaati. Liikkeen omistaja taipui ja sanoi, että jos Zippi läpäisisi kokeet, tämä pääsisi harjoittelijaksi.

Ja niin neljätoistavuotias Zippi jätti mandoliiniorkesterin. Sen sijaan hän keskittyi opintoihinsa ja harjoitteli useaa alaa, teki töitä pukuompelijan kanssa ja paikallisessa muotiateljeessa, jossa hän maalasi mainoksia ja julisteita. Juutalaisena naisella hänellä oli kaksi estettä tiellään, mutta Zippi tiesi oman arvonsa. Hän vaati – ja ilmeisesti myös sai – saman palkan kuin miespuoliset kollegansa. Hän ymmärsi ulkoasun voiman ja pukeutui hyvin. Hän oli päättänyt menestyä uudella urallaan.

Bratislava, yksi Tšekkoslovakian suurista kaupungeista, oli laitoja myöten täynnä mahdollisuuksia. Läheisten pienten maalaiskylien perheet lähettivät lapsensa Bratislavaan erilaisille työurille parturista lastentarhanopettajaan ja lääkäriin. Zippi odotti perjantaisia illallisia ulkopaikkakuntalaisten opiskelijoiden kanssa, jotka tulivat syömään hänen perheensä luokse. Hän kaipasi mukaansatempaavia keskusteluja erityisesti ulkomaalaisten lääketieteen opiskelijoiden kanssa. Vaikka useimmat Bratislavan juutalaiset ansaitsivat elantonsa kauppa- ja finanssialalla, Zippiä vetivät puoleensa älyköt ja taiteilijat.

Käytyään kolme vuotta tyttölukiota Zippi jatkoi opintojaan yhteiskoulussa edistyneille oppilaille tarkoitettussa luokassa, ja

hänenä tuli Bratislavan ainoan graafisen alan koulun ainoa naispuolinen oppilas. Hän oppi tekemään mutkikkaita kirjaimia kyltteihin ja luomaan taideteoksia lasista. Hän opetteli välittämään viestejä graafisella suunnittelulla. Hän omistautui taitojensa kehittämiseksi ja valmistui luokkansa parhaiden joukossa.

Opintojen, työn ja Hashomer Hatzairin yhä täydemmäksi käyvän kalenterin keskellä Zippille ei juuri jäänyt vapaa-aikaa. Zippi ei välittänyt Hashomer Hatzairin luennoista, joilla kerrottiin vallankumouksellisista Leninistä ja Marxista, ja vaikka hän arvostikin partiolaisuuden käytännön ulottuvuuksista – kuten siitä, miten eletään yhteisöissä ja viljellään maata kuivahkolla autiomaalla – ryhmän yhä palavammaksi käyvä sosialistinen agenda ei sopinut hänen pirtaansa. Ryhmän lopullisena päämääränä oli lähettää jäseniään Palestiinaan työskentelemään kibbutseilla ja viljelemään maata. Vuonna 1933 Leo-eno lähtikin sinne työskennelläkseen appelsiiniviljelmillä. Zippillä ja Samilla ei ollut aikomustakaan seurata häntä. He ajattelivat kotinsa olevan Tšekkoslovakiassa.

Hashomer Hatzairin luentoaikataulun mukaan paikalle piti tulla arki-iltoina ja sunnuntaisin. Sam kuitenkin haaveili vielä jonain päivänä pelaavansa jalkapalloa paikallisliigassa, eikä hänen sunnuntaitreeneistään neuvoteltu. Lisäksi hän opiskeli sisustussuunnittelua ja oli harjoittelussa toisen enonsa mattovarastolla. Sam oli ylpeä työstään. Hän sisusti enonsa kanssa joitakin kaupungin maineikkaimpia arkkitehtonisia instituutioita, muun muassa peilisalin, Priimaksen palatsin kuuluisimman huoneen. Hän luopui Hashomer Hatzairin jäsenyydestä asiaa ihmeemmin pohtimatta.

Zippi pysyi jäsenenä, mutta yhdellä ehdolla: jos häntä pyydetäisiin luopumaan opinnoistaan ja lähtemään Palestiinaan, hänkin jättäisi ryhmän. Hän ei nähnyt mitään syytä poistua Bratislavasta. Puhumattakaan siitä, ettei Zippi aikonut pilata käsiään maatöillä. Hänen kätensä olivat hänen elantonsa, ja hän rakasti elinkeinoaan.

Ennen pitkää hän kuitenkin mietti, oliko tehnyt oikean ratkaisun.

Heidän pienen maailmansa ulkopuolella kaikki ei ollut hyvin. Pahenteiset uutiset natsien valtaannoususta olivat Bratislavassa muuttuneet osaksi jokapäiväisiä radiolähetyksiä. Silloisessa Saksan Breslaussa juutalaisia lakimiehiä ei enää päästetty sisälle oikeustaloihin. Vähän myöhemmin juutalaiset tuomarit erotettiin viroistaan. Samaan aikaan joka puolella Saksaa alkoi natsien aloittama juutalaisten tuotteiden ja liikkeiden boikotti. Saksalaisten kauppojen edustoille ilmestyi punaisia julisteita: ”Tunnustettu saksalaiskristillinen yritys.” Toisissa kylteissä neuvottiin: ”Se, joka ostaa juutalaisilta, tukee ulkomaalaista boikottia ja tuhoaa Saksan taloutta.”

Jotkut Saksan natsit eivät tyytyneet taloudelliseen terrorismiin vaan kävivät väkivaltaisiksi. Münchenissä eräs kunnioitettu rabbi kiskottiin vuoteestaan keskellä yötä omassa kodissaan ja kivääreillä varustautuneet siviilit pilkkasivat häntä. Jopa Berliiniin matkustaneet amerikanjuutalaiset turistit joutuivat kohteiksi: eräs mies pakotettiin juomaan risiiniöljyä, kunnes hän pyörtyi.

Useimmat Bratislavan juutalaiset suhtautuivat epäuskoisesti siihen, että niin sivistynyt maa kuin Saksa kykenisi moiseen katkeruuteen ja väkivaltaan. Mutta varoitusvalot loistivat aina vain kirkkaampina. Vuonna 1935 voimaan astuneet Nürnbergin rotulait julistivat, että juutalaiset olivat toista rotua, jota saattoi laillisesti vainota. Tämän julistuksen jälkeen Bratislavasta tuli Puolan ja Saksan juutalaispakolaisille portti ulos koko ajan vihamielisemmäksi käyvästä Euroopasta. Zippin isovanhemmat kutsuivat pakolaisia luokseen syömään ja kuuntelivat ymmällään näiden kauhukertomuksia. Monet liittyivät Hashomer Hatzairiin, joka auttoi rajan yli suhteellisen turvalliseen Unkariin pyrkiviä ihmisiä, joiden lopullisena päämääränä oli Palestiina. Pakolaiset otettiin Saksan naapurimaissa vastaan enimmäkseen ystävällisesti, mutta kun väkimäärä kasvoi, suhtautuminen muuttui. Moni nousi höyrylivaan päästäkseen Palestiinaan perustamaan sinne turvapaikkaa, juutalaisten kotivaltiota. Graafisen alan osaaminen olisi tehnyt Zippistä juuri oikean henkilön väärentämään asiakirjoja pakolai-

sille, mutta mikäli hän auttoi heitä pakenemaan, ei hän ainakaan jättänyt siitä jälkeä.

Väkivaltainen kuohunta tuli lähemmäksi. Tšekkoslovakian luomisesta lähtien hautuneet etniset jännitteet pulppusivat nyt pintaan. Nationalistinen poliittinen liike Slovakian kansanpuolue voimistui pian Hitlerin noustua valtaan. Katolilaisen papin Andrej Hlinkan johtama puolue oli alusta saakka vastustanut uutta Tšekkoslovakian valtiota ja sitä, että slovakkien historia ja kieli jäisivät tšekkikulttuurin varjoon. Puolueen enimmäkseen katolilaiset jäsenet vastustivat unkarilaisten ja tšekkiläisten intellektuellien – joista monet olivat juutalaisia – maahanmuuttoa. He pitivät Tšekkoslovakian monikulttuurisuutta uhkana ja kauhistuivat maan uskonnonvastaisia ja sosialistisia taipumuksia. He halusivat tehdä Slovakiasta autonomisen alueen, jolla olisi omat perinteensä ja arvonsa.

Kun Hitler nousi valtaan, Slovakian kansanpuolue muuttui hiljaisesta enemmistöstä aggressiiviseksi enemmistöksi. Bratislavassa heräsi juutalaisvastainen retoriikka ja väkivalta, jota tähän asti oli ilmennyt vain pienissä kylissä maan itäosissa. Vuonna 1936 opiskelijat järjestivät väkivaltaisia, antisemitistisiä mielenosoituksia, kun kaupungissa esitettiin juutalaiseen kansanperinteeseen perustuva elokuva *Le Golem*. Ilotulittein ja hajupommein varustautuneet mielenosoittajat hajottivat juutalaisten kotien ikkunoita ja halvaannuttivat Bratislavan päiväkausiksi. Se ennakoி hyytävästi sitä, mikä oli edessä.

Uuden todellisuuden sarastaessa Sam suuntautui vasemmistolaiseen politiikkaan ja osallistui vastarintatyöhön – teki ensin ”pikkujuttuja”, kuten hän itse niitä kutsui. Hän levitti kaupungille lehtisiä, joissa kerrottiin kumouksellisesta toiminnasta. Sam tiedettiin seikkailunhaluiseksi tyypiksi ja hyvää tarkoittavaksi kauhukakaraksi, ja enonsa mattovarastolla työskennellessään hän auttoi Hashomer Hatzairissa toimivia kavereitaan ja kollegoitaan ammattiliitossa.

Sam ei koskaan kysellyt mitään, koska tiesi, että mitä vähemmän hän tietäisi, sen parempi – sen vähemmän salaisuuksia hän paljastaisi, jos hän jäisi kiinni ja joutuisi kidutettavaksi.

Luultavasti näihin aikoihin Zippi alkoi tapailla juutalaista Tibor Justhia. Mies oli kotoisin Nitrasta, kaupungista, joka sijaitsi vähän alle sadan kilometrin päässä Bratislavasta itään ja jossa oli vanha juutalaisyhteisö. Tibor oli Zippiä kolme vuotta vanhempi ja toisin kuin tämä, mukana paikallispolitiikassa. Zippi esitteli Tiborin veljelleen. Molemmat nuorukaiset olivat itsepäisiä idealisteja ja samalla aaltopituudella.

Eräänä iltana Tibor kysyi Samilta, voisiko hän käydä katso-massa tämän työpaikkaa, mattovarastoa. Se oli suuri tila, jonne oli helppoa mennä, ja Tibor tahtoi tietää, voisiko muutama mies aina silloin tällöin viettää yön varaston maanalaisessa huoneessa. Sam ei epäröinyt.

Zippi maalaa kirjaimia Bratislavan Luxorin palatsiksi kutsutun liikerakennuksen ikkunaan vuonna 1938.